

HET SCHEMA DER ZIJBEUKEN IN DE WEST-VLAAMSCHE ROMAANSCHER DORPSKERK

Een volledige, of nagenoeg volledige romaansche dorpskerk wordt in West-Vlaanderen niet gevonden (1). Van deze vroeger vrij talrijke bouwwerken zijn slechts min of meer belangrijke resten gespaard gebleven. Wanneer we dan, in de verbeelding, het type van deze oude kerkjes willen hersamenstellen gaan we, noodgedwongen, de elementen zoo wat aan alle zijden opzoeken: hier bleef de toren in stand; daar het koor of het transept; ginds nog de langsmuren van den hoofdbeuk, met pijlers, bogen en lichtverdieping; elders nog de westgevelmuur; maar we meenen dat nergens een voorbeeld kan aangewezen van nog bestaande zijbeuken. We bedoelen niet onbeduidende stukken metselwerk, in latere verbouwingen opgenomen, maar meer aanzienlijke resten die typeerend genoeg zijn om een duidelijke voorstelling te laten maken van wat de opstand was. Toch zijn deze voorbeelden vroeger

1) Volledig is wel de beneden-kapel van Sint-Baselis (H. Bloed) te Brugge, maar deze is geen dorpskerk en is in de geheele opstand berekend als de onderbouw eener bovenkerk. We mogen de twistvraag of de kapel op de verdieping al dan niet tot het oorspronkelijk plan behoort, onverlet laten; want zeker werd deze bovenkapel nog in de romaansche periode gebouwd en werd hierom de benedenverdieping tot het nog bestaande schema gebracht.

zeer talrijk geweest. Maar onze oude kerkjes zijn in den loop der tijden voortdurend « gegroeid », en een der meest gebruikelijke uitbreidingen was het vervangen der oorspronkelijke lage en smalle zijpanden door ruime beuken die, wat de afmetingen en de heele constructie betreft, als een replek vormen op den hoofdbeuk. Het schema der zoogenaamde « kustkerk », met drie beuken van gelijke afmetingen, is feitelijk niets anders dan de einduitkomst van dit zoeken naar meer ruimte in reeds bestaande kerken met smalle zijpanden. En wel juist de oplossing die tegelijk een tegemoetkomen was aan de eischen van den lokalen kunstzin ; want ons volk had steeds een zeer uitgesproken voorliefde voor breed-aangelegde en klare binnenruimten.

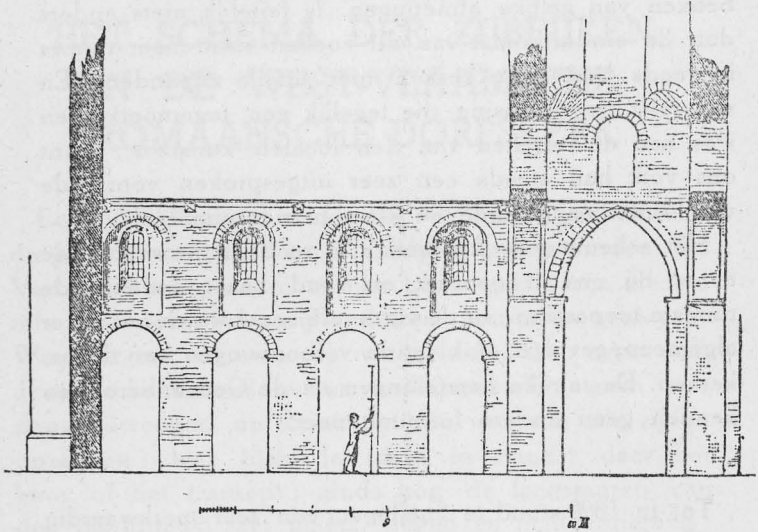
Het schema der « kustkerk » is reeds in de veertiende eeuw bij ons in gebruik en vond haast dadelijk de ruimste toepassing ; in de vijftiende eeuw wordt het zeker algemeen gevolgd, ook bij de verbouwingen van dorpskerken. De talrijke herstellingen na de Geuzenberoerten kennen geen andere formule meer.

*
* * *

Tot in 1890 stond te Snellegem een zeer merkwaardig kerkje, waarvan de romaansche middentoren en hoofdbeuk nog overblijven. De gesloopte gedeelten, het transept en de koren, die volgens het schema der « kustkerken » waren opgevat (Afb. I), zijn zeer waarschijnlijk herstellings- en uitbreidingswerken van na den Geuzentijd. Oudere en nieuwere gedeelten vormden een zeer harmonieus geheel, waarvan de verminking des te meer te betreuren valt, daar de nieuwe pretentieuze kerk zonder kunstwaarde is, in het landelijk midden niet thuishoort en de schoonheid kwetst van de romaansche resten die in het nieuwe bouwcomplex zijn opgenomen.

De laat-gothische verbouwing van transept en koren had, naar onze meening, de geheele romaansche wes-

telijke partij nagenoeg onaangeroerd gelaten (1). Dat de middelbeuk oorspronkelijk van lage zijpanden was vergezeld, wordt door de nog bestaande langsmuren zeer duidelijk aangetoond. Deze langsmuren worden gevormd door zware pijlers, onderling door rondbogen verbonden, waarboven de primitieve lichtverdieping nog volledig bewaard is (Afb. II). De pijlers zijn zeer mas-

saal ; hun lange zijde aan den kant van hoofd- en zijbeuken is nauw iets minder dan de opening der bogen. Hiermede waren deze nevenbeuken, oorspronkelijk met een lessenaardak afgedekt, herleid tot smalle en lage gangen die, haast volledig afgemurd, geen uitzicht gaven op koor en altaar.

Toen men de huidige kerk bouwde, stond op den zuidkant van den romaanschen hoofdbeuk een zijpand, of, om het met de gebruikelijke en traditioneele be-

1) Uitgenomen dat het dakensysteem, denkelijk in 't begin van 1600, werd gewijzigd: middenbeuk en nevenbeuken kwamen onder een bedekking te schuilen, zoodat de lichtverdieping van den hoofdbeuk werd geblind.

naming te heeten, een *onderlat* van een zeer typisch voorkomen (Afb. III). De buitenmuur van dit *onderlat* droeg geen schoorpijlers noch lichtopeningen. Enkel bemerken we een zeer bescheiden rechthoekig venstertje, breeder dan hoog, dat van betrekkelijk jonge dateering moet zijn; want de bovendorpel draagt een laag gestrekte korfboog. Was dit *onderlat*, met uitzondering van het venstertje, niet de oorspronkelijke romaansche nevenbeuk? We meenen op die vraag bevestigend te mogen antwoorden.

* * *

Ware dit *onderlat* in stand gebleven, dan had het onderzoek van materiaal en metselverband ons zeer kostbare inlichtingen kunnen verstrekken. De iconoclasten van 1890 hebben zelfs niet vermoed dat het oude bouwwerk een zeker belang kon opleveren voor de studie der oudheidkunde; ze hebben het neergehaald met een luchtig hart, zonder iets aan te teekenen of te schetsen, zoodat alle documentatie verloren ging. Hoe zouden zij iets van waarde hebben kunnen ontdekken in dezen nuchteren, onversierden bouw, die sprekend herinnert aan het « aanklad » of « aantrek » op den noordkant van onze oude Vlaamsche hoeven, zij die zelfs den toren wilden afbreken? Dit heerlijk torentje van Snellegem, dat zoo wat in alle handboeken en studiewerken als een juweel van onze landelijke romaansche bouwtrant wordt vermeld. En dat men werkelijk zoo'n misdaad beraamde, blijkt uit een briefwisseling in 't Bisschoppelijk Archief te Brugge bewaard.

* * *

Hetzelfde Archief bewaart een ander, ouder document, dat voor ons onderwerp van belang is. In 1671 stond aan den noordkant van de kerk te Snellegem een ander *onderlat* dat in alles geleek op dit aan den zuidkant. In een verzoekschrift, aan den bisschop gericht, vroeg men dit noordelijk *onderlat* te mogen « breken », daar het van geen nut was en zoo bouw-

vallig dat het voortdurend herstellingen vergde. Dus zal het onderlat wel een oud bouwgedeelte geweest zijn. Behoorde het tot de primitieve romaansche kerk? Nog eens, dat schijnt zeer waarschijnlijk en wel de eenig redelijke veronderstelling. Want ware deze nevenbeuk eerst na den Geuzentijd gebouwd geweest, dan worden die voortdurende herstellingen niet begrijpelijk. Ware hij een verbouwing der vijftiende of eerste helft der zestiende eeuw, dan zou hij zeker op een gansch andere wijze zijn opgevat, nl., volgens het plan der zoogezeyde kustkerken. En tegen de veronderstelling dat hij slechts uit de late dertiende of veertiende eeuw zou dateeren, pleiten soliede redenen. Eerst kan men niet veronderstellen dat de romaansche nevenbeuk, in den loop van hoogstens twee eeuwen, reeds zoo bouwvallig zou geworden zijn, dat een reconstructie noodzakelijk was; tegen dergelijke hypothese pleit de stoere en sterke bouw der nog bestaande romaansche resten. En men kan ook niet aannemen dat men in de jaren 1200 of 1300 deze primitieve romaansche beuken zou herbouwd hebben, niet om reden van bouwvalligheid, maar om de kerk te vergrooten of een beter uitzicht te geven. Want het onderlat, dat in 1671 verdween, is een zoo nuchtere en sobere bouw, de afmetingen zijn zoo gering, de heele opstand en schikking zoo primitief, dat men niet eens een meer eenvoudige toestand kan uitdenken.

We mogen dus aannemen dat het onderlat van 1671 tot den oorspronkelijken romaanschen bouw behoort. Zooals zeer waarschijnlijk zijn replek op den zuidkant, die in 1890 werd gesloopt. En nu zullen we de aandacht vestigen op een eigenaardigheid van het noordelijk onderlat, eigenaardigheid die ook in de zuidelijke replek wordt teruggevonden, en in het verzoekschrift van 1671 op uitdrukkelijke wijze wordt vermeld: het onderlat was « *sonder... eenighen lucht van veynsters...* ». Waaruit we dan de gevolgtrekking kunnen afleiden dat, op het

platteland ten minste, de romaansche nevenbeuken soms geen lichtopeningen hadden. Deze landelijke kerkjes waren van zeer bescheiden verhoudingen; de buitenmuren der onderlatten, die onder een lessenaardak schuilden, konden zoo laag zijn, dat een doorbreken ervan met lichtopeningen een zeker gevaar voor inbraak meebracht (1). We willen niet veralgemeenen, noch beweren dat deze zijpanden zonder lichtverdieping een algemeen verschijnsel zijn in onze landelijke romaansche kerkjes (2); we meenen slechts dat de nevenbeuk zonder rechtstreeksche verlichting in het schema der romaansche kerk dient vermeld.

*
* * *

Snellegem is immers niet een alleenstaand voorbeeld; de onlangs gesloopte noordbeuk van de kerk te Ettelgem was een ander. Ook daar vormde de buitenmuur een gesloten wand zonder schoorpijlers noch lichtopeningen. Enkel op den westmuur, die de helling van het lessenaardak volgde, en dus tegen den hoofdbeuk hooger was opgetrokken, was een rondvenster of oculus uitgespaard (Afb. IV). Deze localiseering leverde niet het gevaar op dat door lichtopeningen in de lagere zijmuren werd meegebracht (3). En vroeger konden nog wel meer talrijke voorbeelden worden aangewezen. We verwijzen o. m. naar de verdwenen kerk te Wakken

1) "... pour cause de sécurité, on n'osait souvent prendre dans les bas-côtés que des ouvertures très étroites.", LEMAIRE, *Les origines du style gothique en Brabant*. Brussel, 1906, bl. 13.

2) Er zijn zeker romaansche kerkjes geweest waar de nevenbeuken een rechtstreeksche verlichting kregen, volgens het schema dat bij herstellingen, of beter gezegd reconstructies, in de oude romaansche kerkjes wordt gevolgd. Een andere oplossing blijkt thans niet practisch. Maar het mag wel opgemerkt dat, om tot dit resultaat te komen, men heel dikwijls de helling der lessenaardaken zeer zwak maakt en weinig aangepast bij ons klimaat.

3) Dit rondvenster werd waarschijnlijk eerst aangebracht bij een latere wijziging van het dakensysteem.

en de sterk verbouwde kerk te Heule, waarvan Sanderus ons de vroegere toestand geeft (1). Wakken moest in het verleden een tamelijk merkwaardige romaansche kerk hebben, waarvan de middentoren tot einde 1700 bewaard bleef. Groote veranderingen kwamen waarschijnlijk eerst na de Geuzenberoerten, toen men, op den noordkant, een ruimen beuk bijbouwde, volgens het systeem der kustkerken. Op den zuidkant integendeel was de herstelling zeer spaarzaam: de transeptarm

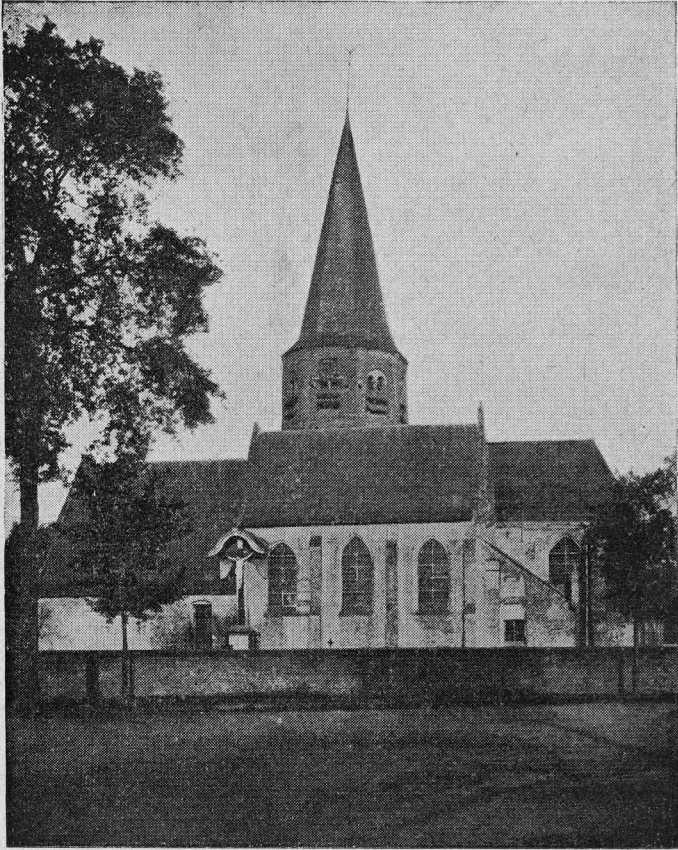
Kerk te Oostkerke-bij-Diksmuide (vooroorlogsche toestand)

werd niet heropgebouwd; slechts de westelijke muur ervan bleef in stand als afsluitingswand van den aanpalenden zuidbeuk. Deze beuk nu is in onderlat gebouwd, met enkele schoorpijlers, maar zonder lichtopeningen. Eerst later, zeer waarschijnlijk na de Geuzenberoerten, toen men den primitieven hoofdbeuk en het onderlat onder eenzelfde dakhelling bracht, en hierdoor de lichtverdieping van den hoofdbeuk verblindde, zocht men naar een of ander systeem om, aan deze zijde, in de kerkruimte voldoende klaarte te brengen. Het vraagstuk werd opgelost door het zoogenaamd « staande venster », boven de gootlijn opgemetseld (Afb. V). Evenzoo te Heule lag op den Noordkant der kerk een onderlat zonder vensters, dat, hoogst waarschijnlijk eerst nader-

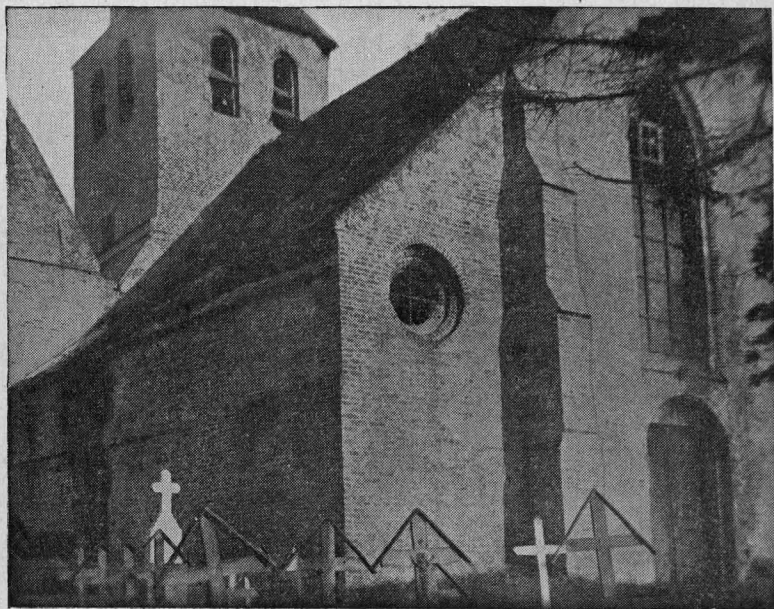
1) *Flandria Illustrata*, 1735, bl. 40-41; 60-61.

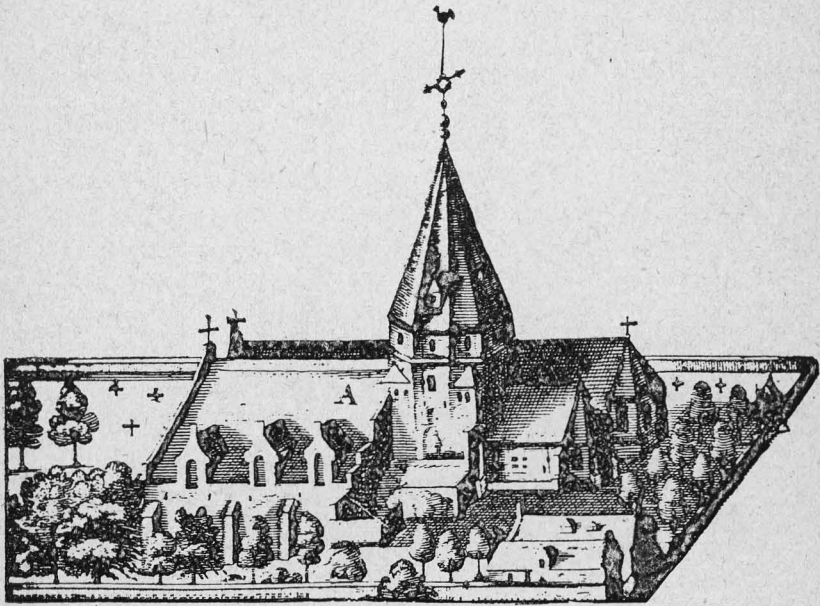
KERK TE SNELLEDEM
(noordoostkant) vóór het sloopen der laat-gotische
uitbreidingswerken.

KERK TE, SNELLEDEM
zuidzijde (\pm 1890)
met het bewaard gebleven zuidelijk onderlat.

KERK TE ETTELGEM
(noordwestkant) in 1930, met noordelijk onderlat.

VOORMALIGE KERK TE WAKKEN
(zuidoostkant), volgens Sanderus.
Het zuidelijk onderlat wordt verlicht door opgemetselde
of « staande » vensters.

hand, een klein staande venster kreeg. Deze nieuwe formule, de verlichting der lage nevenbeuken door staande vensters, zal, ook na de romaansche periode, worden toegepast bij het bouwen van kleine landelijke kerkjes. Zoo in het verwoeste (1914-18) kerkje te Oostkerke-bij-Diksmuide, waar de eenige zijbeuk twee staande vensters droeg. Meer gevallen van dien aard kan men in het verleden terugvinden. Het staande venster geeft aan die kleine kerken een zeer intiem, haast burgerlijk karakter, en deze eigenaardigheid was juist geen aanbeveling voor zekere « estheta » die, vooral in de verleden eeuw, valsche monumentaliteit verkozen boven « eigen schoon ».

Men kan opwerpen, en deze opwerping hebben we voorzien, dat we zoo weinig zekerheid hebben betreffend de dateering van lang verdwenen monumenten, zooals die nevenbeuken te Wakken en te Heule; en dat het dus gewaagd blijkt ze maar dadelijk onder de voortbrengselen van de romaansche bouwkunst te rangschikken. Inderdaad; alhoewel voor het geval te Wakken een sterke presumptie bestaat. Maar veronderstellen we nu dat het hier niet romaansche gebouwen geldt, maar vroeg-gothische; dan nog behoudt het geval zijn bewijskracht voor ons. Want in de architectuur is een voortdurend streven naar ontwikkeling merkbaar, en de smalle zijpanden zonder lichtopeningen blijken wel het meest primitieve stadium te teekenen. Men kan zich niet voorstellen dat, in een vroegere periode, een in opzicht van de techniek meer ontwikkelde formule algemeen en uitsluitend gangbaar was, om dan te verdwijnen en plaats te maken voor een minder volmaakte oplossing, en dat in een tijd van doorgehouden en merkwaardige evolutie der bouwkunst. Omgekeerd, wanneer we de blinde zijpanden in het schema der romaansche dorpskerk opnemen, wordt het goed begrijpelijk dat in latere tijden deze primitieve formule nog hier en daar wordt gevolgd; in de architectuur

kan een traditie zeer taai blijken. Het is niet onmogelijk dat de kerk te Vinkem, waarin romaansche resten schijnen bewaard, oorspronkelijk blinde zijpanden had. De vensters stooten tegen de gootlijn en worden aan de bovenzijde rechtlijnig afgesloten, dit wel om de lichttoevoer zoo groot mogelijk te maken : daar ze tamelijk hoog boven den beganen grond moesten aangebracht in lage muren, wilde men wat onderaan verloren ging, boven terug winnen door een bekroning die een sterke afwijking vertoont van de gebruikelijke gothische vormgeving. Deze verlichting van de zijbeuken door vensters met rechtlijnige bovendorpel is ook geen uitzondering in onze locale architectuur : voorbeelden van dien aard zijn nog maar onlangs verdwenen te Gyverinkhove (Afb. VI) en te Sint-Jakobskapelle.

* * *

In onze romaansche kerkjes konden de blinde zijpanden tot niet veel anders gebruikt worden dan tot doorgang : ze waren slecht verlicht en waren nagenoeg volledig afgesloten van de overige kerkruimte. Deze ondergeschikte bestemming wordt heel goed aanneembaar als we ons willen herinneren dat, toentertijd, de bevolking heel dun gezaaid was, en dat alles saamgenomen de kerken destijds meer monumentaal waren opgevat dan in onze dagen. Voor de jonge dorpen was het bescheiden romaansch kerkje een veel grootere krachtproef dan de huidige ruime bedehuizen in onze volkrijke gemeenten. Wij zijn thans meer practische menschen geworden, die rekenen en afwegen ; vooral waar het gaat den Heer een huis te bouwen. Technische vervolmaking kan ook een soort geestelijke luidheid meebrengen, en naar gelang de mogelijkheden stijgen, kan de durfkracht terugloopen : we geven liever te weinig dan te veel. Zoo schijnt dit monumentaal, doen der onbeholpen romaansche bouwers ons wellicht minder begrijpelijk. In hun kerkjes vonden de kerk-

gangers hun plaats in den hoofdbeuk die uitzicht gaf op het altaar en waren de blinde zijpenden slechts doorgangen. Juist zooals in de ultra-moderne kerk. Nihil novi sub sole.

M. ENGLISH.

BIJLAGE

4 September 1671. — Verzoekschrift tot afbraak van een uitsprong aan de kerk van Snellegem.

4 September 1671. — Aen syne hoochweerdicheyt.

Supplierende verthoonen met alle reverentie den heere pastor, kerckmeesters ende notabele prochianen vande prochie van Snellegem, dat aende selve kercke is annex een onderlادت ofte uuytspronck ghevrocht ieghens aen de mueren vande selve kercke, sonder te hebben eenighen lucht van veynsters, ende aende kercke teenemael ondienstich, ter contrarien schadeluyck omme de continuele refectien daer oppe vallende; ende alsoo de supplianten teenemael gheraedich syn vindende dat het selve onderlادت ofte uuytspronck soude worden afgebroken. ... nemen hun toevlucht tot de selve U hoochweerdicheyt. Biddende de selve believe ghedient te wesen aen hun te consenteren het afbreken vande voorschreven onbequaemen ende ondienstighen uuytspronck ...

Advys van den heer Landtdeken

Inde visitatie van den 3^{en} September 1671 met de matsenaer ghevisiteert hebbende het selve werck staende aende noortsyde vande voors. kercke, vinde teenemael nootsaekelyck het selve werck af te breken, ende te stoppen met een muer van twee steenen dicke van onder, ende een steen en half van boven. Actum den 4 September 1671.

Appostille

S. H. gesien hebbende 't advys vanden E. H. Landtdeken, heeft gheconsenteert ende consenteert dat t'werck ofte uuytspronck hier inne vermelt sal moghen afgebroken worden ... den 4 September 1671.

Brugge, Bisschoppel. Paleis. — Archief van het Bisdome, *Acta Episcoporum Brugensium*. Reg. 34, f. 31 v.-32.